

Martonosi Mirella

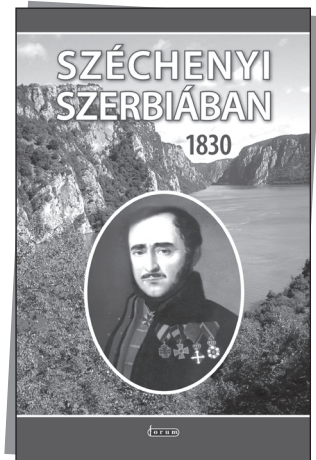
SZÉCHENYI SZERBIÁBAN

Széchenyi in Serbia

Széchenyi Szerbiában – 1830. Naplók, dokumentumok. Összeállította és az előszót írta: Bordás Győző. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010

Széchenyi 1830-ban tett szerbiai utazásának fellelt dokumentumait, mindekelőtt a Vujicsics Sztoján által szerkesztett, de eddig teljes egészében meg nem jelent, gazdag jegyzetanyaggal ellátott naplóját tartalmazza a kötet; emellett az utazással összefüggő más anyagokat (az útitárs Waldstein János „párhuzamos” naplóját, ifj. Bene Ferenc levélformában megírt naplóját, amely a Széchenyi által kezdeményezett dunai gőzhajózás első dokumentuma, Vujicsics Sztoján és Szelei István Széchenyi-tanulmányát), valamint Boleszny Antal írását Széchenyi al-dunai munkálatairól Németh Ferenc jegyzetével. Az előszóból megtudjuk, hogy a közölt napló szerkesztett kéziratos anyagát Božidar Kovaček egyetemi tanár, a Matica srpska egykori elnöke bocsátotta a Forum Könyvkiadó rendelkezésére. A kézirat a *Magyar utazók a Szerb Fejedelemségben* címet viselte. A kötetben Vickó Árpád fordításában Vujicsics tanulmányát szerb nyelven is megtalálhatjuk. Ezáltal a szerb olvasók is betekintést nyerhetnek „a legnagyobb magyar” szerbiai utazásaiba.

Széchenyi Naplója, ezen belül a szerbiai utazásra vonatkozó részei már régóta foglalkoztatják a két nép művelődési kapcsolattörténetével foglalkozó tudósokat. Széchenyi István gróf 1830 nyarán indult el második keleti útjára, amelyre barátja, Waldstein János gróf is elkísérte. Nagy vállalkozás volt ez abban az időben, hiszen ez volt az első hajóút a Dunán lefelé Konstantinápolyig. Erről az utazásról Széchenyi naplót vezetett német nyelven, és ennek a naplónak a teljes magyar fordítása először Kálnoky Hugó gróf fordításában jelent meg. Köztudomású, hogy Széchenyi reformelképzeléseinek szerves része volt a Duna szabályozása,

mindenekelőtt a balkáni export fejlesztése érdekében. A Duna szabályozásában lehetőséget látott Magyarország adózőképességének növelésére, a közlekedés előmozdítására, valamint Magyarországnak más népekkel való érintkezésére, ahogyan ezt naplójában is kifejti (19). Az expedíció 1830. június 24-én indult el Pestről, hajón. Útközben Széchenyi súlyosan megbetegedett, így a tervezettnél hosszabb ideig volt távol Magyarországtól. Naplójában nem törekedett útleírói teljességre, azt jegyezte fel, ami erős benyomást tett rá. „Bármit látott, tapasztalt, Magyarországra vonatkoztatta, és a megfigyelt jelenségekből izgalmasan csapongó képzelettel vont le hol egészen aprólékos, gyakorlati következtetéseket, hol nagy távlatú történetfilozófiai tanulságokat.”¹ (10) Nem fél egyenes, sőt néha éles bírálatot mondani. Szerinte más népek, ez esetben a monarchiabeli szerbek magyarosításának előfeltétele, hogy a magyarság a németiséggel egyenlő szellemi szintre emelkedjen, ennek lehetőségét igencsak kétségbe vonja (17).

Utazása során Széchenyi Törökországban is megfordult. A törökökben azt tiszteli, hogy tisztában vannak elmaradottságukkal, és civilizálódni akarnak (32). Emellett szerinte az utas kényelme és biztonsága aszerint csökken, minél távolabb kerül el az igazi törököktől (36).

Széchenyi István naplójából egy olyan Szerbiát ismerünk meg, amely hatalmas változáson megy keresztül. Ezen átalakulás során vívja ki előbb a részleges autonómiát, majd egy önálló állam státusát, végül elindul egy modern európai intézményekkel és eszmékkel felvértezett állammá válás útján. Ez az út korántsem akadálymentes, a vezető politikai körök a még mindig fenyegető oszmán elnyomás, a politikai közelharc és hatalmi játékok mellett szembesülnek a nagyhatalmak egymást keresztező érdekeivel is, amelyeknek a Balkán mindenképpen a középpontjába kerül. Ebben az időszakban az ún. keleti kérdés határozza meg az európai hatalmak balkáni politikáját, és az előállt kaotikus helyzetben a minél könnyebb átvészelés és a minél teljesebb jogok megszerzése érdekében Szerbia lavírozni kényszerül közöttük.

Széchenyi „a patriarchális, a magyarországihoz képest anarchikus szerbiai viszonyok láttán túlértékeli a fiatal állam demokratikus voltát, ott már megoldottnak véli a magyarországi problémákat (pl. a közteherviselést), sőt még azt is elhiszi, hogy a fejedelem a köz javára lemond a magánbirtokairól. Magát a fejedelmet viszont meggyőző hitelességgel jellemzi, európai műveltségű, világot járt főúr létére magatartásában nyoma sincs holmi fölényérzetnek, amikor a népi származású írástudatlan uralkodóval tárgyal, tisztában van Miloš Obrenović rendkívüli tehetségével, diplomáciai érzékével, szervezőerejével, és elfogulatlan rokonszenvvel ír róla”.²

¹ Bordás Győző: Széchenyi István (1791–1860) = B. Gy. szerk. *Széchenyi Szerbiában – 1830.* Forum, Újvidék, 2010, 10.

² Uo., 10.

Széchenyi útitársa, Waldstein János gróf csehországi német arisztokrata család leszármazottja. Naplójában ugyanazokról az élményekről számol be, mint Széchenyi. „Leírásai kissé részletezőbbek, helyenként talán képszerűnek éreztük őket. Az élményekhez kapcsolódó reflexiók nagyrészt Széchenyi gondolatait tükrözik, megfogalmazásuk azonban patetikusabb, hiányzik belőlük Széchenyi fanyar okossága.”³ Waldstein János naplója Kálnoky Hugó grófnak köszönhetően kerülhetett bele az összeállításba, t. i. ő találta meg. Érdemes megfigyelni, hogy mennyire más szemmel látja Széchenyi a vidéket, mint Waldstein, aki jobbra csak a külsőségekkel foglalkozik, az általa kifejtett esemény- és politikaértékelések már nem önálló elképzelések, hanem Széchenyi hatására született gondolatok.

A könyvben ifj. Bene Ferenc, XIX. századi orvos útleírását is megtaláljuk, amelyet levélformában fogalmazott meg, és feltehetőleg már eleve kiadásra szánta. Munkája a dunai gőzhajózás korai dokumentuma; azért is jelentős, mert ebben a műben találhatjuk meg a legkorábbi magyar leírást a Szerb Fejedelemség fővárosáról.

A kötetben Vujicsics Sztoján írása *Széchenyi Szerbiában, 1830* címmel olvasható. A cikkben a szerző Széchenyi szerbiai utazását, egyszerismind Miloš Obrenovićnál tett látogatását taglalja. A találkozás legfőbb célja a fejedelem támogatásának elnyerése az Al-Duna szabályozásának tervéhez... Obrenović rokonszenvezett a tervvel, de megvalósításában nemigen vehetett részt, hiszen ekkor még Szerbia autonómiájának elnyerése is kérdéses volt, egészen a Mahmud szultán által 1830 decemberében kiadott hattiseriféig. Ekkor a fejedelmi méltóság örökletessé vált a családban. A Szerb Fejedelemség számára az Európa felé nyitás legkézenfekvőbb útja Magyarország volt, beleértve a monarchiában élő szerbek jelentős anyagi és szellemi támogatását is. A niši koponyatorony megrázóan hat Széchenyire. Az elnyomás alatt tapasztalt borzalmakban látja a szerbek összetartásának alapját, és meggyőződése, hogy a vérontást előbb-utóbb szabadságnak kell felváltania. Miloš Obrenović fejedelem kitüntető figyelmet szentelt vendégeinek, hiszen Széchenyi látogatásától a Szerb Fejedelemség és Magyarország közötti kapcsolatok előmozdítását várta. Széchenyi és Waldstein feljegyzései mellett Vujicsics egyik forrása Joakim Vujić 1828-ban Budán kiadott *Utazás Szerbiában (Putešestvije po Srbiji)* című útleírása, amelyben részletesen beszámolt a fejedelmi városok, Belgrád, Kragujevac és Požarevac akkori állapotáról. Vujicsics ebből az útleírásból közöl részleteket. Vujicsics leírásában gyakran találkozunk digressziókkal, hiszen a szerző az alapadatok közlése szintjén kitér a fontosabb történelmi eseményekre, mint pl. az első szerb felkelés, az 1830. évi szultáni hattiserif és az osztrák–török háborút lezáró požarevaci béke. Magáról

³ Bordás Győző: Waldstein János (1809–1876) = Uo., 48.

a szerb fejedelem és Széchenyi között folytatott beszélgetésről is leírást ad a szerző. Széchenyi és Waldstein naplója nyomán részletes képet fest a külsőségekről, mint pl. a fogadószoba berendezéséről, a résztvevők öltözékéről. Ezután következik a beszélgetés hosszabb kifejtése. E beszélgetés során az Al-Duna szabályozásának terve mellett szó volt a politikáról, nemzetközi viszonyokról, és Széchenyi megállapítása szerint Miloš Obrenović, alacsony műveltségi szintje ellenére, rátermett uralkodó és politikus. Waldstein szintén a fejedelem politikai tehetségét emeli ki, különösen hangsúlyozva, hogy Obrenović számára az adott szó szent, és hogy ez csak a műveletlen népekre jellemző. Ezután Vujicsics röviden beszámol Széchenyinek Szendrőben, Belgrádban és Zimonyban tett látogatásáról. Hazatérése és az al-dunai munkálatok megkezdése után Széchenyi hamarosan belátta, hogy nem számíthat a szerb fejedelem segítségére korszakos elképzelésének valóra váltásában, hiszen a fejedelemség ekkor még sem erős gazdasági alapokkal, sem megfelelő diplomáciai befolyással nem rendelkezett. Mindenesetre, ahogyan Vujicsics konstatálja cikkének befejezésekor, mind Széchenyi Istvánban, mind útítársában, Waldstein Jánosban kellemes benyomást keltett a szerbiai utazás, és mindketten, bár egyszerűként, mégis előítélet nélküli és értelmes elvekért küzdő népként jellemzik a szerbeket.

Szeli István tanulmánya *Széchenyi naplójának olvasatairól* címmel szintén a kötet szerves része. Szeli szerint Széchenyi naplóját minden tudomány a maga megvilágításában szemléli. A szöveg és az emögött álló szerzői motívumok és mozgatórugók kritikus tanulmányozását azonban nem a szakmai elfoglultság zavarja leginkább, hanem az a tény, hogy „a Napló anyaga már kész eszmei konstrukciók érvanyagául szolgál”.⁴ Szeli ugyancsak zavaró körülménynek tekinti napjaink azon törekvését, hogy az utókornak szánt intő üzenetekkel és útmutatásokkal vértesse fel a történelem kiemelkedő alakjait. Ez a törekvés óhatatlanul a megfelelő történelmi szemlélet rovására megy. A szerző hangsúlyozza, hogy az átlagember leginkább Széchenyi nyilvános szerepléséből ismeri meg, vagyis hiszi, hogy megismerheti a „legnagyobb magyart”. Viszont a jellem teljes megismeréséhez elengedhetetlen egy olyan intim forrás is, mint a *Napló*, amely nem az értelem, hanem a líra produktuma. De mivel a napló, meghatározóan alanyi látásmódja miatt, aligha szolgálhat objektív alapul a személyiség megismeréséhez, az értekező művek és a napló csak egymás tükrében szemlélhetők, mert csak így nyújthatnak teljes képet. Szeli István szól Széchenyi nyelvkoncepciójáról is. Széchenyi a nyelvben a nemzeti közösség létezésének feltételét látja. A romantika térhódításával a felvilágosult abszolutista államképet a nemzetállam-koncepció váltja fel, amely a nyelvet politikai eszköznek tekinti. Szeli meglátása szerint Széchenyi jelentősége éppen abban áll, hogy álláspontja különbözik

⁴ Szeli István: Széchenyi naplójának olvasatairól = B. Gy. szerk. *Széchenyi...*, 76.

a korától e kérdés megítélésében is. A *Napló*ból kiderül, hogy a Széchenyi által hangsúlyozott nyelvi tolerancia nem csak üres szófecsérlés, vagy ravasz politikai húzás, hanem egy európai gondolkozású ember őszinte véleménye.

A kötet tartalmazza Boleszny Antal tanulmányát Széchenyi al-dunai munkálatairól, amelyet a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. május 23-án megtartott közgyűlésén olvastak fel. Boleszny Antal célja amellett, hogy új adatokkal gazdagítsa a régészetet, minél szélesebb körben ismertetni Széchenyi tevékenységét, akit kiválóan képzett és tehetséges államférfinak tart, szemben kora politikusaival.

Boleszny Antal tanulmánya után Németh Ferenc cikkét olvashatjuk *Boleszny Antal Széchenyi-kutatásairól* címmel. A cikk adatokat közöl Boleszny Antal életrajzából, közéleti, irodalmi és tudományos tevékenységéről, továbbá az említett tanulmány megírásának körülményeiről. A szerző ismerteti a Boleszny Antal által használt szakirodalmat és forrásokat, amelyek közül a két fő forrást Széchenyinek az orsovai Lazar Popovich Fótához és Lehmann János újvidéki kereskedőhöz írt levelei jelentik. A Széchenyi-levelek mellett Boleszny tanulmánya kellő részletességgel szól az al-dunai munkálatok menetéről is.

Ez a kötet kétséggkívül igen jelentős, mind történelmi, mind művelődéstörténeti szempontból. A benne található naplók és feljegyzések betekintést adnak Széchenyi, Waldstein és Bene Ferenc munkásságába, gondolataiba. Megismerhetjük a „legnagyobb magyar” álláspontját néhány fontos politikai, gazdasági és társadalmi kérdésről, reformelképzeléseit és ezek megvalósításának tervét. A *Napló* emellett jelentős történelmi forrás magáról Széchenyi Szerbiában tett látogatásáról, de arról is, hogyan vélekedett egy művelt magyar nemes a szerbiai és magyarországi állapotokról és a korabeli Európát meghatározó nemzetközi viszonyokról. A mű egyúttal nyelvtörténeti szempontból is fontos, hiszen lehetőséget nyújt az ezzel foglalkozó tudósoknak, hogy egy magasan képzett XIX. századi ember íráskészségét és a megírt műre jellemző sajátosságokat tanulmányozzák. Vujicsics Sztoján cikkében Széchenyi utazását rögzíti a naplójegyzetek alapján, és a történelemtudomány kritériumai alapján próbálja meg rekonstruálni az eseményeket. Szeli István tanulmánya irodalom- és nyelvtörténeti szempontból jelentős, Németh Ferenc írása pedig Boleszny Antal tanulmányának jelentőségét mutatja be az olvasóknak. Boleszny Antal tanulmánya értékes történelmi forrás Széchenyi gazdasági reformtörekvéseiről, elsősorban az Al-Duna szabályozására vonatkozó terveiről és a térségben végzett munkálatakról. A *Széchenyi Szerbiában – 1930* című összeállítás tehát igen sokoldalúan világítja meg e kimagasló történelmi személy szerbiai és Szerbiához kapcsolódó tevékenységét, és biztos kiindulópont lehet a további kutatáshoz azoknak is, akiknek Széchenyi munkássága a szakterületük, és azoknak is, akik a szerb–magyar viszonyok tanulmányozását tűzték ki célul.